

„Az Új Európáért” nemzetközi konferencia

1993. március 12.

A nemzeti tényező. Nacionalizmus, nemzeti kisebbségek Közép- és Kelet-Európában című szekció

Tabajdi Csaba országgyűlési képviselő, az MSZP Országos Elnökségének tagja

Előadásomban négy leegyszerűsítéssel, sztereotípiával szeretnék vitatkozni.

Az első, hogy a nemzeti kérdés, a nemzeti identitáskeresés egyenlő a nacionalizmussal, egyenlő valamiféle tribalizmussal, valamiféle újfajta törzsiséggel.

A második. A nemzeti kérdés, a nacionalizmus újraéledése, a kommunizmus bukásának negatív következménye. Mintha Közép- és Kelet-Európában a nemzeti kérdés és a nacionalizmus csupán az elmúlt négy évtized, vagy az elmúlt 70 év negatív következménye lenne csupán.

A harmadik sztereotípiát, hogy a nemzeti kérdés szembeállítható az integrációval. Mintha a nemzet önmagában gátja lenne bármiféle integrálódásnak!

A negyedik leegyszerűsítés az, hogy Közép- és Kelet-Európában a demokratizálás, a modernizáció feladatainak megvalósítása mintegy automatikusan megoldja a nemzeti problémákat, s benne a nemzeti és etnikai kisebbségek jogegyenlőségét.

Az első sztereotípiát tehát úgy szól, hogy a nemzet egyenlő valamiféle törzsiséggel. Azok, akik a nemzeti célszerűséget, a nemzeti identitást egyenlővé teszik a nacionalizmussal, az etnokráciával, elkövetnek egy nagy szemléleti és politikai hibát. Ha valaki egy jelenséget azonosít annak szélsőségeivel, diszfunkcionális működésével, annak torzulásával, akkor magát a jelenséget sem értheti meg. Ez történik akkor, amikor számosan a nemzeti identitás diszfunkcionális működését úgy tüntetik fel, mintha ez lenne maga a nemzeti identitás jelensége. A másik zsákutca ennek kapcsán, amely sajnos számos országban jelentkezik, hogy a nemzeti tényezőt, a nemzetet mindenek fölébe, a demokratizálás, a modernizáció fölé helyezik, s a nemzetet, a nemzeti identitást önértékként kezelik. Én ezt nacionalista radikalizmusnak, vagy nacionalista integrációnak nevezem.

A probléma lényege az, amit mi mindannyian tudunk, hogy a társadalomtudomány nem tudott ma még egyértelmű válaszokat adni a nemzet számos problémájára. És ha a tudomány tudott is bizonyos eredményeket elérni e tekintetben, a politika alig tudott a nemzeti tényezővel mit kezdeni. Megpróbálta és megpróbálja felhasználni manipulatív eszközként, nacionalista hisztériakeltésre, nemcsak a múltban, hanem a jelenben is, de végül is a mindennapi gyakorlatában alig vannak eszközei a nemzeti probléma kezelésére. Többek között talán amiatt is, hogy rengeteg irracionálisnak tűnő elem van e problematikában. A nemzeti tényező pozitív funkciói és diszfunkciói közötti átmenet rendkívül nehezen fogható meg a politikai gyakorlat szintjén. Egyszerre tartalmaz társadalomépítő és retrográd elemeket.

Lényeges különbségek vannak Nyugat-Európa és Közép- és Kelet-Európa között. De a Maastricht körüli problémákban többek között az is szerepet játszik, hogy a szupranacionális integratív tendencia túlságosan előreszaladt anélkül, hogy a megfelelő nemzeti érdekeket és érzékenységet kellőképpen figyelembe vették volna. A nyugati közvéleményt nem készítették fel rá kellőképpen, hogy lesznek az integrációnak olyan területei, ahol a különböző országokban élő népek semmiféle szupranacionális megoldásokat nem fognak elfogadni. (így a kulturális, nyelvi és egyéb sajátosságok területén.)

Közép- és Kelet-Európában mind a politikai nemzet kategóriája, mind a kulturális nemzet kategóriája lényegében alkalmazhatatlan. A politikai nemzet mindenkor alkalmas arra, hogy homogenizálja a társadalmat, asszimilálja a nemzeti kisebbségeket, figyelmen kívül hagyva a nemzeti sokszínűséget. Közép- és Kelet-Európa valamennyi államában számos nemzeti és etnikai kisebbség él, s a politikai nemzet ezért a gyakorlati politikában alkalmazhatatlan. Továbbá a politikai nemzet fogalma és gyakorlata nem veszi figyelembe az adott állam határain kívül élő, az adott többséghez tartozó nemzeti kisebbségeket sem (25 millió orosz él a mai Oroszország határain kívül, akik a kulturális értelemben vett orosz nemzethez tartoznak, de más állam polgárai, már ha éppen van állampolgárságuk). A kulturális nemzet figyelembe veszi ugyan az adott állam határain kívül élő, az adott többséghez tartozó nemzeti kisebbségeket, figyelmen kívül hagyja azonban az adott állam területén élő nemzeti és etnikai kisebbségeket.

Nem kívánok a nemzet fogalmával részletesen foglalkozni, de a nemzetfogalom kapcsán két dolgot szeretnék leszögezni. Tönnies nyomán – eltérően bizonyos liberális szkeptikus véleményektől – én a nemzetet valódi, közösségtípusú szerveződésnek tartom. *A nemzet nemcsak identitás, nemcsak valamiféle szellemiség, hanem valódi közösségtípusú szerveződés.* A nemzeti tudat az emberek különböző – szociális, vallási, lakóhelyi, regionális, univerzális stb. – identitásai közül kiemelkedő hatóerejű, személyesen is átélhető, mozgósító hatású identitástudat. A demokrácia mellett a nemzeti tudat tömegérzelet is. Közép- és Kelet-Európában az a politikai erő, amelyik nem számol a nemzeti tényezővel, továbbá mint tömegérzelettel, az a politikai erő bukásra van ítélve. Ebből nem az következik, hogy a demokratikus baloldalnak a jobboldal nacionalizmusával kell versenyeznie, hanem a nemzeti kérdésekre, a nemzeti érdekek megfogalmazására baloldali válaszokat, alternatívát kell

adnia. A demokratikus baloldal történelmi hibát vét, ha a nemzeti kérdést átengedi a jobboldalnak Közép- és Kelet-Európában. Egy új európai integrációhoz is csupán a nemzeti identitások tisztulása után vezet az út.

A második leegyszerűsítő kérdésfeltevés, hogy a nemzeti kérdés a kommunizmus bukásának terméke. Bár így lenne! Sokkal egyszerűbb lenne a helyzetünk. A helyzet az, hogy az elmúlt évtizedekben a nacionalizmus végig jelen volt Közép- és Kelet-Európában bújtatottan vagy nyíltan. Az internacionalizmus nem volt más, mint a nagy orosz sovinizmus trójai falova. A közép- és kelet-európai térségekben két politikai elit volt, amelyek komolyan vette ezt az internacionalista frazeológiát. Az NDK vezetése, amely a maga helyzetéből eredően nem tehetett mást, hiszen ha bevallja a német identitást, akkor nem tudja megmagyarázni, hogy miért kell két Németország. A másik ilyen pedig a kádári Magyarország volt. Az összes többi politikai elit számára az internacionalizmus tulajdonképpen álca volt. Mivel a rendszerek nem voltak legitimek, ezért a politikai eliteknek egyetlen eszköze volt: a saját népével kicsit összekacsintva megjátszották a nemzeti, sőt a nacionalista kártyát, a Moszkvától való kvázi függetlenséget. Ennek a legszélsőségesebb példája Románia volt.

Ezek az országok tulajdonképpen csak retorikájukban voltak internacionalisták, vagy legalábbis azt a benyomást keltették. A nemzeti probléma, a nacionalizmus újraéledésének egyik oka, hogy a kommunizmus szőnyeg alá söpörte a problémákat, ledugaszolta a feszültségek többségét. Ugyanaz a helyzet, mint a térség évszázados elmaradottságával kapcsolatban. A térség nem 70 éve, illetve 40 éve marad el Nyugat-Európától, hanem ez az elmaradás több évszázados. A kommunizmus évtizedei „csupán” tovább mélyítették, fokozták ezt az elmaradást. A nemzeti kérdés vonatkozásában mindez, még tovább mélyítette a kérdések megoldatlanságát.

Közép- és Kelet-Európában a nemzeti elem, a nemzeti tudat más, mint Nyugat-Európában. Egy sajátos kompenzációs funkciót tölt be. Itt mindenkor a Nyugattól való civilizációs – technikai és társadalmi elmaradás miatt a nemzettudatnak volt egy kompenzáló szerepe. Mivel a társadalom tagjai nem élhették meg az anyagi szférában, a civil szférában, a mindennapok életében a maguk normális életét, ezért a szellemi szféra, az ideológia, a nemzettudat szférája felé voltak kénytelenek fordulni. E két térségben a nemzeti identitás egy kompenzálási effektus, sajátos spirituális, ideológikus szellemi termék az elmaradt polgárosodás, az elmaradt piaci viszonyok, az elmaradt jólét, az anyagi valóság kompenzálására.

Az itt élő népek nemzettudatát a kompenzáláson kívül én még további három jelzővel illetném. Ez a nemzettudat a maga ideológikusságából fakadóan mindenkor mítoszteremtő, történelemfabrikáló. Csupán utalnék a dákok–román, a hun, az avar birodalom, a nagymorva birodalom mítoszaira. Itt majdnem minden népnek megvan a maga mítoszos történelme, illetve valamennyi nép történelme mítoszos.

A másik ilyen eleme ennek a kompenzálós nemzettudatnak, hogy az itt élő népeknek mindig problémája volt az öndefinícióval. Legtöbbször nem azt a kérdést tették föl, hogy mit ér az ember, ha magyar, román, vagy szlovák, hanem mit ér, ha a német, vagy az orosz az

Keletről Nyugatra Európa közepén

ellensége. Tehát az itt élő népek nemzettudata alapvetően nem az önmeghatározásra épült, hanem az ellenségképre.

A harmadik jellegzetesség, hogy mivel nem voltak vagy korlátozottak voltak a civilizációs vívmányok, az ország területének nagysága is mitizálódott. A térségben négyzetkilométerekben mérik a nemzettudatot. Ebből az is származik, hogy bárki, aki itt határrevízióról álmodik, jó, ha tudatában van annak, hogy itt egyetlen négyzetcentimétert senki békés, tárgyalásos úton nem ad át. Vagyis itt semmiféle határmódosításra se referendummal, se békés tárgyalással nincs esély, éppen a nemzettudat eme torzulásos következménye folytán.

Közép- és Kelet-Európában, amint mondtam nemcsak a nemzettudat torzult, hanem tulajdonképpen mindez már csak leképezése, tükröződése a hátrányos fejlődésnek, az elmaradásnak. Ez az elmaradás több szempontból is jelentkezett. Hiányzott, ma is hiányzik ezeknek a társadalmaknak a belső integráltsága, amin azt értem, hogy hiányoznak azok a parlamentáris viszonyok, érdekszervezeti viszonyok, azok a konfliktuskezelő mechanizmusok, amelyek a nyugat-európai társadalmakban a konfliktusokat kezelhetővé tették, és teszik.

Hiányzott és hiányzik a külső integráltság, ami azt jelenti, hogy ezen térség országai között folyamatos a kölcsönös fenyegetettség. Ha ma megnézzük Közép- és Kelet-Európa térképét, végig lehetne venni, hogy szinte majdnem minden ország szinte majdnem minden szomszédjával konfliktusban, de legalábbis hűvös viszonyban van. Vagyis nincs semmiféle külső integráltság, mert szinte mindenkinek van valamiféle nyílt vagy lappangó területi követelése. Amiből következik, hogy szinte mindenki valaki más területi követelésének a tárgya. Tehát Közép- és Kelet-Európában ez egy olyan ördögi kör, amelyből nem lehet egyetlen irányban kitörni.

A harmadik sztereotípiát a nemzet és az integráció valamiféle szembeállítását. Mindannyian tudjuk – közhely –, hogy Nyugat-Európa is veszített az arculatából az integrációban. Ez mindenkor egy rendkívül bonyolult érdekharmonizáció, alkufolyamat volt. Itt rögtön hozzá kell tennem, hogy Közép- és Kelet-Európában nemcsak a nacionalizmus és az elzárkózás oka az integrálódás hiányának piacukat, gazdaságukat és demokratikus viszonyait illetve hanem ezek az országok alapvetően nem integrációérettek. Az integrációképességnek erre a deficitjére a nacionalizmus további súlyos tehertételként rakódik.

Ma Közép- és Kelet-Európában a fő feladat a dezintegrációs folyamat – vagy amiként elneveztem – a „dezintegrációs spirál” megállítását lenne. Félő, hogy a szovjet, a jugoszláv birodalmi keretek felbomlásával ez a nemzeti és társadalmi dezintegráció nem áll meg, a volt tagállamok egymás közötti kapcsolatrendszere még inkább leépül. Sőt gazdaságpolitikai elzárkózások, autarch fejlesztések jönnek létre, miként az Osztrák–Magyar Monarchia I. világháború utáni széthullása nyomán. A nemzeti, illetve a nacionalista autarchia legyőzte a gazdasági kooperáció racionális követelményét. Félő, hogy a további nemzeti osztódás, dezintegrálódás gazdaságilag életképtelen egységek kialakulásához vezet, amely újabb feszültségeket, etnikai konfliktusokat eredményezhet.

Jacques Attali, az EBRD elnöke szerint: „Korunk sürgető kihívása ezért a nemzetek újjá-

építése az idegengyűlölet felkeltése nélkül, a nemzeti eszme, 'a nacionalizmus' bátorítása a sovinizmus provokálása nélkül, és Európa egyesítése, teret engedve a különbözőségnek.”

A nemzeti tényező rendkívüli bonyolultságát miatt a terápia csak komplex lehet. A nacionalista radikalizmus, a sovinizmus, a rasszizmus elleni harc szükséges, de nem elegendő. Közép- és Kelet-Európában nemcsak a piacot, nemcsak a társadalmat kell újjáépíteni, hanem a nemzeteket. Ezért van szükség a nemzeti tényező pozitív, ambivalens funkcióinak és diszfunkcióinak, negatív jelenségeinek árnyalt elemzésére, világos megkülönböztetésére és higgadt politikai kezelésére.

A negyedik leegyszerűsítés az, hogy a modernizáció és a demokratizálás, a civil társadalom, a piacgazdaság, a viszonylagos jólét automatikusan rendezni fogja a nemzeti problémákat. Belgium példája, a flamand-vallon ellentét, vagy Kanadában a quebeci probléma jelzi, hogy a dolog nem ilyen egyszerű. Azt kell mondanom, hogy Közép- és Kelet-Európában a modernizálás, vagyis bizonyos életszínvonal, a demokratizálás, vagyis az emberi jogok biztosítása szükséges, de nem elégséges feltétele a nemzeti konfliktusok kezelésének. A nemzeti kérdés külön, sajátos kezelési technikát igényel.

Ami Közép- és Kelet-Európában a nemzeti tényező funkcióit illeti, amelyeket egy külön anyagban teszek közzé, szükségesnek tartom a pozitív, az ambivalens funkciók és a diszfunkciók közti különbségtételt. Amikor végiggondoltam azt, hogy Közép- és Kelet-Európában mi a nemzeti tényező egyértelműen pozitív funkciója, akkor csak kettőt találtam. Rajtuk kívül az összes többi, általam korábban leírt funkció ambivalens, mivel társadalmi hatásuk és következményeik csak bizonyos határig pozitívak, de egy mértéken túl átcsapva már rögtön diszfunkcionálissá és negatívvá válnak.

Egyértelműen pozitív funkciónak csak kettőt találtam. Első a *nemzeti önismeret* szükségessége. Az adott társadalom önismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy a társadalmat modernizáljuk. Az adott társadalom szerkezetét tehát pontosan ismerni kell. Ha nagyon szigorú lennék, akkor azt is mondhatnám, hogy ez nem pusztán nemzeti önismeret, hanem *társadalmi önismeret* egyben.

A modernizációs stratégia kidolgozásánál kulcskérdés, hogy milyen nyugati minták és megoldások ültethetők át Közép- és Kelet-Európában szervesen. Nyilvánvaló, hogy a nyugati példák adaptáció nélkül nem ültethetők át. Tehát ilyen értelemben a nemzeti önismeret elengedhetetlen feltétele a modernizáció és a demokratizálás sikeres végrehajtásának, az *adaptációs* készség kialakításának. Ezt én egyértelműen pozitív funkciónak tekintem.

A másik pozitív funkció a *nemzeti szuverenitás* tisztázása. Ahhoz ugyanis, hogy valamely állam integrálódjon, szükség van annak ismeretére, hogy mit jelent az adott állam nemzeti szuverenitása a szovjet függőség megszűnése után. Hiszen a nyugati integráció is abból állt, hogy ezek az államok önkéntesen lemondtak a maguk szuverenitásának bizonyos részéről, tehát a szuverenitás önkorlátozását hajtották végre.

A nemzeti tényező ambivalens funkciója az elmaradott térségek esetén a hátrány, az elmaradás mérséklése, egy sajátos ösztönző szerep. Ez a perifériális népeknek valamiféle

Keletről Nyugatra Európa közepén

olyan *nemzeti önbecsülése*, amellyel, ha nem is tudják behozni a hátrányukat, de legalább mérsékelni próbálják azt. Ez a kezdetben pozitív funkció, modernizációs ösztönző szerep könnyen átsaphat modernizáció-ellenességbe, nyugat-ellenességbe, nemzeti elzárkózásba.

A második ambivalens funkció a következő. A diktatórikus szovjet típusú rendszerekkel szembeni fellépésben, a deszovjetizálásban a nemzeti tényező jelentős és pozitív szerepet játszott, de ez számos volt szovjet köztársaságban egy ponton túl önértékké vált és átsapott – diszfunkcióvá válva – nemzeti elzárkózásba, autarchiába és nacionalizmusba.

A nemzeti tényező harmadik ambivalens funkciója a birodalmi kötöttségekkel szembeni fellépés volt, lásd a volt Jugoszlávia, a volt Szovjetunió és a volt Csehszlovákia esetében. Egy életképtelen államszerkezet felbomlott, de egyáltalán nem biztos, hogy az új államok, az ún. utódállamok életképesek lesznek-e.

A nemzeti kérdésnek van még két funkciója, amelyek rendkívül ambivalensek: a területi kérdés, illetve a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok problémaköre. A területi kérdés az egyik legvitatottabb és legáttekinthetlenebb kérdés Közép- és Kelet-Európában. Ki kellene mondani – főképp a volt Szovjetunió utódállamai részére, hogy *területért, a határok stabilitásáért cserébe állampolgárságot, és kisebbségi jogokat kell biztosítani*. Lehet, hogy ma még ez bizonyos államoknak nem tetszene, de csak ez tűnik az egyetlen megoldásnak, mivel a határokat békésen sem lehet megváltoztatni.

A határok megváltoztatásának továbbá értelme se sok lenne Közép- és Kelet-Európában, mivel mindkét térség etnikailag rendkívül kevert, ezért az etnikai elv alapján alig lehetne lényeges korrekciókat végrehajtani, legfeljebb más népcsoportok kerülnének kisebbségi helyzetbe. Egy példát idéznék. Oroszország esetében a 21 autonóm köztársaság közül – a sztálini és a lenini nemzeti politika következményeként – 15 köztársaságban a köztársaság nevét viselő etnikum kisebbségben van. Például a Csuvas Autonóm Köztársaságban a csuvasok kisebbségben vannak, ugyanakkor több csuvas él a Csuvas Autonóm Köztársaságon kívül, mint ott. Az előbbieket követően Közép- és Kelet-Európa stabilitásának kulcskérdése a *nemzeti és etnikai* kisebbségek tényleges és nem formális jogegyenlőségének a biztosítása, az *autonómiák* különböző változatainak a megteremtése. Az autonómia lehet a szórvány területen élők számára a személyi elvre alapozva kulturális autonómia; a kompakt, egy tömbben élő kisebbségek számára területi autonómia; a vegyes lakosságú nagyobb tájegységek részére tájegységi vagy regionális autonómia; illetve az előbbi három autonómiaforma kombinációja.

A közép- és kelet-európai politikai elitek, mint ördög a tömjénfüsttől riadoznak bármiféle autonómiától. Ez érvényes Szlovákiára, az új Jugoszláviára és Romániára egyaránt. A kisebbségek számára már az is előrelépés lenne, ha ezek az országok közigazgatási decentralizálást hajtanának végre, illetve a közigazgatási egységek kialakításánál figyelembe vennék a lakosság nemzeti összetételét. Ki kell mondanom, hogy az autonómia nem a szeparatizmus előkészítője, hanem a szeparatizmus megelőzése az adott állam határai között. Erre Dél-Tirol az egyik legjobb példa.

Az egyértelmű diszfunkciók közül első helyen az általam nacionalista integrációnak nevezett jelenséget értem, amikor a nemzeti tényező önértékké válik, fontosabbá válik, mint a demokratizálás és a modernizáció. A nacionalista politika ilyenkor nem más, mint a politikai elit kizárólagos legitimációs eszköze. Jellegzetes példái ennek a volt Szovjetunió utód-államai, ahol a kommunista elit a nacionalizmussal, a Moszkvától való függetlenséggel mentették át magukat. Ma azonban kezd elfogyni ez a nemzeti függetlenségből fakadó politikai tőke, mert az itt élő társadalmak figyelme egyre inkább az életszínvonal, a szociális kérdések felé fordul. A *nacionalista integráció* tehát a térség legveszélyesebb jelensége.

A nemzeti tényező további diszfunkciója a bűnbakképzés, a kisebbségellenesség, a rasszizmus, az idegengyűlölet. Az antikommunizmus folytatása akkor, amikor már nincs reális kommunista veszély, nem más, mint a nacionalizmus sajátos formája – lásd kollektív bűnösség elve – csak átmeneti eszköz lehet azonban az új politikai hatalom legitimációja érdekében.

A *nacionalista radikalizmus* ma Közép- és Kelet-Európában megjelenik a szélsőjobb-oldal és a szélsőbaloldal felől egyaránt. (Magyarországon alapvetően a szélsőjobb, Szerbiában és Romániában döntően a szélsőbal felől, Oroszországban mindkét oldalról). A demokratikus baloldal számára nem elegendő a fellépés, a tiltakozás a nemzeti, az etnikai, a vallási és a szexuális kisebbségek elleni magatartások és atrocitások ellen, hanem a közép- és kelet-európai társadalmak szociális bizonytalanságérzetét, jövőképhiányát kellene mérsékelni, a szociális feszültségeket kellene csökkenteni, továbbá válaszokat kellene adni a többségi társadalom nemzeti identitáskeresésére, mert csak a biztos identitású többség képes a kisebbségek iránti türelemre, előzékenységre és pozitív diszkriminációra.

A demokratikus baloldal legfőbb feladata, hogy legyen képes Közép- és Kelet-Európa három kulcskérdése a gazdasági, társadalmi átalakulása, a jogállamiság, a demokrácia kiépítése, és a nemzeti identitás, a szuverenitás, a nemzeti érdek újrafogalmazása közötti összhang megteremtésének programját kidolgozni.

Krausz Tamás történetész:

Én arra a kérdésre keresem először is a választ, hogy milyen konkrét történeti okai vannak annak, hogy a 80-as évek végén Kelet-Európát elöntötte az etnikai konfliktusok szörnyű hulláma. Valamikor a 70-es évek közepén Niederhauser professzor felvetette egy konferencián, hogy bármerre néz a világon, mindenhol etnikai konfliktusok vannak. Meg tudja magyarázni, hogy miért van x vagy y afrikai országban etnikai konfliktus, meg tudja mondani, hogy miért van Angliában vagy Írországban etnikai konfliktus, látja a francia és a belga problémát konkrétan. De nem látja, hogy mi az, ami összeköti ezeket a problémákat, miért kezdődik a világon egyidejűleg nacionalista reneszánsz valamikor a 60-as, 70-es évek fordulóján.

Nézetem szerint a kelet-európai átalakulás adja meg a kulcsot ennek a kérdésnek a megválaszolásához. Szörnyű leegyszerűsítésre kényszerülök, de mégis az alapproblémát szeret-

Keletről Nyugatra Európa közepén

ném felvetni. Valamikor a 60-as, 70-es évek fordulóján a gyarmati rendszer összeomlása után, annak következményeként megkezdődött a világ területi, gazdasági és politikai újrafelosztása. Ez a felosztási folyamat valamikor a 80-as évek vége felé érte el Kelet-Európát. Ezen felosztási folyamat nélkül a kelet-európai összeomlás, a kelet-európai föderációk lerombolódása nem érthető meg. A számos ok között, igaz, hogy ez csak az egyik. De olyan lényegesnek tűnik, hogy ezen kívül nem érthető meg ezek a folyamatok.

Milyen problémák jönnek ezzel kapcsolatban elének az első pillantásra? Mindenekelőtt az, hogy a világon a tőke és a hatalom olyan koncentrációja megy végbe, amely gyakorlatilag a hagyományos nemzeti intézmények jelentőségét leértékeli. Gyakorlatilag a világ népeinek sokasága nem dönt ma már saját sorsa felől, hanem olyan nemzetközi centrumok döntenek, amelyekre az egyes országoknak a befolyása egészen csekély, és jelentéktelen. Itt semmiféle értékítélet ebben nincs, egy objektív tényre szeretném a figyelmet felhívni. Más országoknak és országcsoportoknak, természetesen mindenekelőtt a világrendszer centrumának, sokkalta erősebb és nagyobb befolyása van. Ilyen körülmények között az etnikai probléma és az etnikai konfliktusok kirobbanása az önvédelemnek egy sajátos, eltorzult megnyilatkozása.

Ezekre az etnikai konfliktusokra telepedett rá a rendszerváltás folyamatában a régió elitje, amely hatalmát megpróbálta átmenteni, vagy megpróbálta a hatalmat megragadni. Tehát az etnikai konfliktus a hatalomért folytatott harcnak az eszközzé vált. Legvilágosabban éppen a szovjet utódállamokban folyó elitharc folyamán lehet látni, hogy mennyire a hatalmi harc pusztá eszköze az etnikai konfliktus. Olyan helyeken robban ki etnikai konfliktus, ahol a legöregebb emberek sem emlékeznek arra, hogy valaha etnikai konfliktusok léteztek volna. Tehát nemcsak csinálódna ezek a konfliktusok, hanem csinálják is őket.

A másik dolog, ami legalább ilyen horderejű, hogy úgy tűnik, a kelet-európai föderációk összeomlása pusztán a kelet-európai népek ügye és dolga. Én megpróbáltam ennek a nemzetközi háttérre utalni, vagy legalábbis a problémát felvetni. Hangsúlyozom, hogy miközben Nyugat-Európában az integrációs folyamatok mélyültek el, Kelet-Európában a hagyományos állambürokratikus integrációk összeomlottak, és nincs áttérés semmilyen nyugat-európai piacgazdaságra. Akik az ellenkezőjét mondják, igen sokan vannak, még nem bizonyították be, hogy lenne közvetlen áttérés vagy valamiféleképpen Kelet-Európa akceptálhatná és átvehetné a nyugat-európai piacgazdaság struktúráit. Intézményeket át lehet venni, de nem lehet átvenni évezredek szokásait.

Akár tetszik ez nekünk, akár nem, a történészek érdekekben kell gondolkodnia. Igenis a Nyugat számára a kelet-európai hagyományos struktúrák bármilyen rohadtak voltak, bármilyen bürokratikusak voltak, bizonyos előnyökkel jártak. Megszabadult bizonyos versenytársaktól és új monopóliumokat tudott Kelet-Európában kiépíteni. Ezek tények, a politikusok vonjanak le belőle olyan következtetéseket, amilyeneket akarnak, csak egy dolgot nem tehetnek, ezeket a tényeket nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A következő tézis ehhez a témakörhöz a nemzetek önrendelkezési joga, mint megoldási

lehetőség. Magam 34 évvel ezelőtt még úgy gondolkodtam, hogy a nemzetek önrendelkezési joga, mint demokratikus politikai elv Kelet-Európában valamilyen megvalósítható dolog. Nyilván Lenin hatott a gondolkodásomra. Mára éppen a kelet-európai rendszerváltás átalakítási folyamatában derül ki, hogy a nemzetek önrendelkezési joga, amennyiben az állami különválást magában foglalja, Kelet-Európában nem hoz megoldást. Új, eredeti helyzet állt elő a térségben. Semmilyen séma, bárhol találják ki, akár Belgiumban, akár Angliában, nem hoz megoldást, nincsenek kész modellek a e problémák megoldására.

Ki az, aki megtestesíti az állami különválás jogát mondjuk a szovjet utódállamokban vagy Jugoszláviában? Hol döntenek el, hogy átrajzolhatók-e a határok anélkül, hogy az etnikai kirekesztés abban a pillanatban ne lépne működésbe? Ezek megint olyan problémák, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. Különböző világnézetek alapján különböző következtetések vonhatók le, de egy bizonyos, ezt figyelmen kívül hagyni nem lehet. Grúzia a nemzetek önrendelkezési jogai értelmében kiválhat. De mi van a többi nemzeti kisebbséggel? Vajon ők is akkor államalkotó egységként jöhetnek számításba, vagy nem? Ki dönti el, hogyan értelmezzük Kelet-Európában, vagy a világ bármely részén a nemzetek önrendelkezési jogát? Csak a probléma eredeti voltát hangsúlyozom, mert új helyzet van, nem működnek a modellek. Nekünk kell „kitalálni” a megoldást!

Végezetül a jobboldal, a baloldal és a nacionalizmus témaköréhez szólnék. Hogy mit értünk baloldalon, arról külön lehetne vitatkozni. Itt hallottunk hozzászólásokat a tekintetben, hogy a nacionalizmus definiálása sem olyan könnyű. Most nekem szerencsére nem kell definíciókkal foglalkoznom, jobb ha a tényekkel foglalkozunk. A lényeg ebben az összefüggésben az, hogy vannak bizonyos hagyományok. Ezzel szembe kell néznünk. Hagyomány például, hogy bizonyos kelet-európai országokban a baloldal soha nem tudott mit kezdeni a nemzeti kérdéssel. Vagy ha tudott is, általában abban nem sok köszönet volt. Vannak bizonyos országok, ahol a jobboldal tudott mit kezdeni a nemzeti kérdéssel, de abban nem sem volt még annyi köszönet sem, hogy eufémisztikusan fogamazzak. Magyarország mind a két kategóriába beletartozik. Nem tudom elképzelni, hogy a német nacionalizmus például haladó progresszív funkciót töltsön be a mai világban. Bár hangsúlyoztam a nagyhatalmak felelősségét a jugoszláv ügyben is, és nyilvánvaló, hogy Németország egész pozíciója később még elemzendő lesz a jugoszláv konfliktus elmérgesedésében, de bizonyos, hogy hatalmi, nagyhatalmi nemzeti érdekek is szerepet játszanak a mai Kelet-Európában. Ezeket figyelmen kívül hagyni nem lehet.

Ha a nacionalizmust Oroszországban vizsgálom, akkor annyit megjegyezhetek, hogy az orosz történelemben, nem is nagyon régóta a nacionalizmusnak van egy meghatározott – antifasiszta értelemben vett – pozitív tartaléka. Ez plebejus jellegű, egalitáriánus, és be fog lobbani valamely formában a közel jövőben a felbomlás mértékében. Ez azt jelenti, hogy ez a nacionalizmus jelen van más nacionalizmusok mellett vagy között, de ez nagyon más nacionalizmus, mint az elitek bizonyos csoportosulásainak nagyorosz sovinizmusa. Ha nem tudunk legalább ilyen nagyon durva különbségeket tenni ezen irányzatok között, elvesztünk

Keletről Nyugatra Európa közepén

a politikában. Itt nagyon lényeges különbségek vannak. Még olyan kis országban is különbséget kell tenni a nacionalizmus történelmi formái között, mint Magyarország.

Mindezzel tulajdonképpen csak annyit akarok befejezésképpen mondani, hogy a nemzeti kérdés mindenekelőtt szociális kérdés és a politikai demokrácia kérdése. Az életszínvonal kérdése, anyagi kérdés. Ez a leglényegesebb dimenziója. Az embereket ezen keresztül érinti meg vagy ezen keresztül is megérinti a nemzet, a nemzeti identitás.

Bauer Edit, az Együttélés politikai mozgalom alelnöke (Szlovákia)

Szlovákiában a kisebbségek helyzetében háromszor történt lényeges változás. Csehszlovákia megalakulásakor a St. Germain-i egyezmény garantálta és határozta meg a kisebbségek jogait. Egy teljesen más periódus kezdődött 1945 után, amikor gyakorlatilag a magyar és német kisebbséget megfosztották 3 évre állampolgári jogaiktól, ez azért érdekes, mert ennek az utózőngéi gyakorlatilag még ma is érvényesülnek a törvényhozásban. A harmadik teljesen új helyzet az önálló Szlovákia megalakulása, amikor is új alkotmányt fogadott el a parlament és gyakorlatilag új helyzetbe került a kisebbség is.

A kisebbségek jogállása ellentmondásos. Szeretném ezt néhány modellértékű példán illusztrálni, illetve ezekkel igazolni. Vannak olyan helyzetek, amikor alkotmányos joga van a kisebbségnek és megvannak a feltételek is ahhoz, hogy ezekkel az alkotmányos jogokkal éljen. Ilyen pl. az oktatásügy. A szlovák alkotmány biztosítja a kisebbségi jogát az anyanyelvi oktatásra, illetve az anyanyelvi művelődésre. Ma Szlovákiában egy meglehetősen jól működő általános iskolai hálózat működik és ez így van mindaddig, amíg egy kicsit a felszín alá nem nézünk. Az 1990-es évek végéig, tehát 2000-ig kb. 1500 vagy 2000 pedagógus fog hiányozni ezekből az iskolákból, és ez a lehető legjobb útja annak, hogy az iskolahálózat leépüljön. Azzal a tempóval, ahogy most nevelik a pedagógusokat kb. 15–20 év kellene ahhoz, hogy az egyszerű reprodukciója bekövetkezzen annak a pedagógusgárdának, amelynek az egyharmada gyakorlatilag nyugdíjkorhatáros.

Akkor, amikor a szülő dönt arról, hogy anyanyelven való oktatásban óhajtja részesíteni a gyermekét vagy nem, akkor feltehetően az is nagy hatással van rá, hogy tovább tud-e tanulni a gyerek anyanyelvén. Így történt az, hogy gyakorlatilag már évek óta szinte stagnálónan a magyar anyanyelvű gyerekek 25 %-a szlovák iskolába kerül. Akkor, amikor a szülő végiggondolja gyermeke továbbtanulási lehetőségét és dönt, annak ellenére, hogy feltehetően azokat a statisztikai adatokat nem ismeri, amelyek szerint a szaktanintézetekbe kerülő magyar gyerekeknek 63 %-a tanul szlovák iskolában. Hasonlóan rosszak az arányok, habár nem ennyire, a szakközépiskolákban is. Arról hadd ne szóljak, hogy önálló magyar felsőoktatási intézmény az 560 ezres magyar kisebbségnek Szlovákiában nincs. Ez a szándék többszörösen elutasításra került, habár ismert az európai standard, hogy 240 ezer, sőt van ahol 140 ezer lélekre számítanak egy főiskolát, illetve egyetemet.

Így történhet meg az, hogy a legutóbbi népszámlálási adatokban az egyetemet, illetve főiskolát végzettek aránya a magyar kisebbségben pontosan a fele a szlovákiai átlagnak. Nem is számítottunk jobbra, ez a tény hisz évek óta a diákok aránya a népességhez képest kb. a fele az országos átlagarányának. Az oktatásügy hiányosságai végsősoron, hosszú távon a következetes asszimilációhoz vezetnek, hadd illusztráljam ezt is a legutóbbi népszámlálás adataival. Addig, amíg a 80 év feletti népességnek a 14,6 %-a magyar, a 60 éven felülieknek 12,6 %-a, a 0–4 éveseknek már csak 8,5 %-a. Az a sok-sok ezer magyar gyerek az (a múlt tanévben az általános iskolákban 15.126 volt) aki magyar anyanyelvű és szlovák iskolába jár, az végülis fokozatosan nagymértékben lemorzsolódik. Tehát ott sem, ahol alkotmányos jog van, és ahol bizonyos feltételek meg is vannak, végsősoron ott sem biztosított az identitás megőrzésének a lehetősége.

Hadd mondjak egy olyan másik modellértékű típusesetet, amikor az alkotmány ellentétben van a törvénnyel. Itt gyakorlatilag már szó esett az egyik ilyen példáról, ez a nyelvtörvény, amikor is az alkotmány módot ad arra, hogy a közéletben a kisebbség használja a nyelvét. Ennek ellenére létezik egy olyan nyelvtörvény, amelyik megszabja a határt, hogy hol, milyen helységeken használhatja a kisebbség a nyelvét a hivatalokban. A legrosszabb az, hogy a törvény a hivatalban nem teremti meg annak a feltételeit, hogy a kisebbség használhassa saját anyanyelvét. Tehát a törvény körülbelül úgy fogalmaz, hogy a kisebbséghez tartozó beszélhet saját anyanyelvén ott, ahol legalább 20 %-ban él, ha a hivatalnok tud épenséggel az ő anyanyelvén.

Ismert a sok vihart kavart helységnevek esete, amikor az Alkotmány garantálja a kisebbségeknek a tájékoztatásra való jogot, de létezik egy miniszteri rendelet, amelyiknek a rendeletében az útjelző táblák között, illetve a helységnevtáblák között nincs olyan, amelyik más nyelvű lenne, mint a hivatalos nyelv. Erre hivatkozva a közlekedési miniszter nemcsak hogy leszedette a kétnyelvű helységnevtáblákat, hanem elbocsátotta négy útkarbantartó vállalat igazgatóját, s nem is nagyon rejtette véka alá az indoklást, ami kb. úgy szólt, hogy az az állami hivatalnok, aki nem tartja be a hivatal rendeleteit, az vagy menjen az állami szolgálatból, vagy keressen magának más országot. Ilyen egyszerű.

Egy következő tipikus eset, amikor az Alkotmány garantálja a polgár jogát arra, hogy mindenre joga van, amit a törvény nem tilt számára. Akkor, amikor a polgár – aki éppen kisebbségi – a saját anyanyelvén óhajtana keresztnevet adni gyermekének, akkor a hivatal elutasításába ütközik.

Eljutottunk ahhoz a felismeréshez, hogy az identitás megőrzéséhez elengedhetetlenül szükséges az autonómia. Hadd utaljak itt arra, amit Tabajdi Csaba mondott, hogy autonómiák nélkül nincs stabilitás. Mi ezt úgy fogalmaztuk meg a másik oldalról, hogy autonómiák nélkül hiányoznak az identitás megőrzésének feltételei. Több kísérlete volt a magyar kisebbségnek arra, hogy megfogalmazza autonómiaigényét. El is készültek bizonyos tervezetek ez ügyben, és ezeken a tervezeteken tovább folyik a munka.

Ott, ahol hiányzik a politikai szándék, ott nehéz megértetni az autonómiára való igyeke-

Keletről Nyugatra Európa közepén

zetet, ott nehéz elfogadtatni azt, hogy az autonómia az ország kulturális gazdagságát hivatott támogatni, és nem vezet egy szeparatizmushoz. Ezért akkor, amikor a kisebbségek helyzetéről gondolkodunk a jövő Európájában, akkor nagyon jó, hogy túlléptünk azon az állapoton, amikor a kisebbségeket valamiféle „rejtett” ellenségként kezelték a politikában. Ma gyakorlatilag elképzelhetetlen az, hogy ne jöjjön létre valamilyen nemzetközi jogi norma, hiszen Európában sokhelyütt hivatkoznak európai standardra, de európai standard a görög, a török, az albán is, és európai standard a finn, a svéd példa is.

Ezért örültem hallatlanul annak, hogy megszületett az l201. sz. ajánlás. És nagyon jó lenne, ha ezzel együtt olyan bizalomgerjesztő, és bizalom elmélyítő folyamatok indulnának meg, amelyek leépítenék a nemzetek közti bizalmatlanságot és azt a gyanút, amelyik a kisebbség bármely lépését körülveszi.

Tamás Pál politológus:

A történelmi minták azt mutatják, hogy egyfelől a régió nem integrálódik önmagától, másfelől a külső erők ellenérdekeltek az integrációban.

Nyilvánvalóan most egy olyan sajátságos anomáliát látunk, amikor a dezintegráció, elsősorban etnikai programokkal, olyan mértéket öltött, amely már veszélyezteti a régió kommunikációs, egységes árupiacként működő, vagy közlekedési rendjét, tehát bizonyos értelemben már a modern európai társadalmak egységes technológiai rendjét veszélyezteti.

Elsősorban a kelet- és kelet-közép-európai folyamatokkal foglalkozva, és különösen önmagunkra figyelve, a belső dolgainkra figyelve, talán nem figyelünk eléggé arra, hogy ezek a – mondjuk így, hogy etnonacionalista programok, amelyek Kelet-Európában megjelennek, tulajdonképpen egy európaibb, szélesebb tipológiában a esetek egy mélyebb tendenciának, amit én regionalizmusnak neveznék.

Amikor például egyes régiók – mondjuk Szlovénia, vagy a balti államok – megfogalmazzák a saját nemzet államkénti működésüket, akkor az európai regionális fogalmakhoz hasonló nagyságrendű országok állnak elő, sajátságos nemzeti programmal. Ennek a regionalitás-nemzeti program kérdéskörnek van egy sajátságos összefüggése, amire éppen a kelet-európai kisebbségi fogalmak kapcsán vissza szeretnék térni. A nemzeti program, ami itt megfogalmazódik, nem a mozgalom lényege, nem a társadalmi érdekek alapszövege, hanem egy olyan szimbólumrendszer, egy olyan politikai nyelv, amelyen nagyon eltérő időpontokban, nagyon változó érdekek, csoportok és rétegek fejezik ki a történelemben egyébként diszkontinuus, tehát szakadós, nem folyamatos programjaikat.

Tehát előáll egy olyan helyzet, hogy ugyanazt a nyelvet, a nemzeti mozgalom sajátos nyelvét használják olyan mozgalmak, csoportok, regionális érdekszövetségek, amelyeknek minden modernizációs szinten mások a szükségletei. Ha itt regionalizmus van, és a nemzeti programok – akár a többségi, akár a kisebbségi nemzeti programok – tulajdonképpen változó értéktartalmakat, változó korszakok, változó érdekcsoportjai a programjait tartalmaz-

zák, akkor tulajdonképpen van-e és milyen távon van a mostani Kelet-Közép-Európában talaja az etnikai politizálásnak? Tehát az etnikai pártokba szerveződésnek, illetve az etnikai pártok viszonyának a társadalom többi csoportjához?

Úgy gondolom, hogy természetesen itt rendkívül szélsőséges véleményeknek is helye van egy vitában. Felvetnék e ponton belül három anomáliát, amelyeket úgy itt esetleg vitára, és továbbgondolásra alkalmasaknak tartok.

Az egyik, hogy abban az esetben van itt etnikai politizálásról van szó, ha nemzetiségi pártokba szerveződik a lakosság. Amit nagyon jól lehetett látni a '90-es évek elején a Duna-medence etnikai szavazásain, az, hogy a magyar lakosság nagyjából az etnikai pártokra szavazott, bizonyos eltérésekkel.

Azt vetem fel, hogy a hosszútávú parlamenti politizálásra, a parlamenti politizálás mögötti média mozgalomra, illetve szélesebb társadalmi konszenzusra épülő közegben ennek milyen kifutása van.

A következő problémákat, ellentmondásokat látom:

Első ellentmondás. Ha én vagyok a kisebbségi párt, akkor a többség eleve azt mondja, hogy természetesen, én vagyok a kisebbség képviselője, neki semmi köze a kisebbségi programokhoz. Azért vívjon a kisebbségi párt, intézze el, járja ki a maga törzsének ezt a dolgot. Ha sikerül neki, jó, ez mindenképpen az ő biznisze, az általános európai politikai normák nagyon széles keretein belül. Tehát tulajdonképpen ezzel, ha úgy tetszik, a programot sajátosan gettóizálom, a magyar kisebbség ügye az a magyaroké Magyarországon, a cigány-kisebbség problémája a cigányoké, nem a magyaroké. Lengyelországban az ukrán kisebbség ügye az ukránoké, és nem a lengyeleké, vagy mondjuk Romániában a románoké. Ezzel egy olyan sajátos gettóba zárom magam, amelyből éppen az a kérdés, hogy hogyan lehet kitörni a kisebbségi program megoldása, és az ország modernizálásának érdekében.

A második anomália. Ha magamat, igaz, hogy kizárólag kényszerből, ebbe a keretbe zárom, akkor programomat a kisebbségvédelmen túl nagyon nem is tudom képviselni. Nincsen erőm hozzá, nincsen terem sem kifejteni. Milyen módon tudok a közvéleményben a médiában, és tulajdonképpen a politikai pártok között is szövetségeseket nyerni magamnak? Nem a kisebbség ügyében, hanem az ország modernizálásának az ügyében. Hiszen Magyarországon egy cigánykisebbségi nem egyszerűen cigány, hanem a Magyar Köztársaság állampolgára, aki a magyar társadalom gazdasági, társadalmi modernizációjában ugyanolyan stratégiai koncepcióval kell hogy rendelkezzen, mint azok, akik a többséget képviselik, ahhoz tartoznak.

Ugyanez vonatkozik a romániai magyarságra, a lengyelországi ukránokra stb. Ameddig ez nem fogalmazódik meg markáns profilokban, addig, a többség szempontjából ez tulajdonképpen egy beépített marginalizálódását jelenti ezeknek a pártoknak. Egy beépített, egy kényszermarginalizálódást, amit különös módon ezek a mozgalmak és pártok önként vállaltak. Úgy gondolom, hogy ennek az országnak a jövője, és ezen országon belül a kisebbségek szempontjából létkérdés, hogy ebből a marginalizáltságból kikerüljenek.

Keletről Nyugatra Európa közepén

S végül van egy harmadik ellentmondás, amire szeretném felhívni a figyelmet. Ez a kelet-közép-európai kisebbségi jogok egy sajátságos túllegalizálása, túljogosítása. Tulajdonképpen teljesen nyilvánvaló, hogy a kisebbség jogi (alkotmányos vagy törvényi) garanciákat akar. Teljesen természetes, és nagyszerű, hogy ezek a garanciák meg is születnek, bármennyi ellentmondás van is a térségben. Politikai szociológusként én azt látom, mintha sokan túlbecsülnék azonban ezeket a jogi garanciákat. Mintha túlságosan arra koncentrálnának, hogy itt jogok legyenek, és akkor majd a dolgok ezzel megoldódnak. Ezzel szemben egy modern ipari társadalom olyan bonyolult, hogy nem lehet minden részletében szabályozni. Nem lehet arra várnivaló, hogy szabályozott lesz. Az lemeredne a modern ipari társadalom működését, amelyben keretszabályozások vannak, bizonyos tiltó rendelkezésekkel. Ha itt rendkívül aprólékosan, minden kis lépésben szabályozni akarom bármilyen csoportnak a jogait, akkor ezzel egy sajátságos jogi zárványba zárom a kisebbséget, a kisebbségi politikát. És az képtelen lesz ebből kijutni, hiszen a konfliktusok nagy részét nem jogi eszközökkel szabályozzák. Egy modern ipari társadalom e jogok betartására képtelen, mert a modern ipari társadalomnak éppen az a lényege, hogy dinamikusabban fejlődik, mint a jogrendszer. A hétköznapi surlódásokat sem lehet mindig bíróság elé cigitálni. A sérelmeknek egy bizonyos szintje kell ahhoz, hogy azokat elő lehessen adni.

Tehát ha én mindent a jogra bízok, és nem a többség meggyőzésére, nem a nekem, velem szövetséges többségi médiáknak, rádióknak, sajtóknak, újságíróknak, műsoroknak a kiépítésére, akkor bezártam magamat egy olyan struktúrába, ahol vegetálhatok, de nincs előre. Nincs igazi integráció egy velem rokonszenvező, esetleges jövőbeli többséggel, egy új politikai konstellációval.

Biztos, hogy ezek a gondolatok ellenvéleményeket is kiváltanak, de úgy gondolom, érdemes volt őket kifejtetni.

Hegy Gyul újságíró, közíró*

Kelet-Közép-Európában a békés átmenet után, a szovjet imperializmus alól való felszabadulás után három modell, három normális modell versengésében reménykedtünk. A demokratikus szocializmusban, a liberalizmusban és a kereszténydemokráciában. Teljesen függetlenül attól, hogy magunk melyik értékeket osztjuk, nyilvánvalóan el kell fogadni, hogy az egyéni szabadságjogok és a közösségi szolidaritás érvényesítésében – ha különböző arányban is – mindhárom nagy eszmerendszer alkalmas ezek közvetítésére. És mind a demokratikus szocializmus, mind a liberalizmus, mind a kereszténydemokrácia utat kínál a

* Nagyon régen, még a kilencvenes évek elején, a Demokratikus Charta szónívőjeként rögtönöztem ezt a beszédet. Ha jól emlékszem, ez volt az első alkalom, hogy az MSZP valamely rendezvényén megjelentem és felszóltam. Ma sok mindent másképp fogaloznák: kevésbé hiszek a piac mindenhatóságában. (Hegy Gyula megjegyzése 2006 januárjában)

nyugat-európai integrációhoz, utat kínál a nyugati demokráciák modelljének a felépítéséhez.

A három modell versengését és kiépülését azonban az egész térségben a nacionalizmus kihívása veszélyezteti. Nagyon fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy míg e három modell közül – amelyeket, mondom, lehet szeretnünk, és nem szeretnünk, szabad választáson választhatunk közöttük – mindhárom demokráciában és piacgazdaságban érdekelt, addig a nacionalizmus a nemzeten belül diktatúrában, diktatórikus államberendezkedésben érdekelt, a nemzetek között pedig háborúskodásban. A belső diktatúra és a külső fenyegetés nyilvánvalóan kölcsönösen feltételezi egymást, hiszen ahhoz, hogy egy országban folyamatosan szűkösség, szegénység és diktatúra legyen, ahhoz nacionalista bódulatra van szükség, és ahhoz, hogy ezt fenntartsák, ahhoz állandóan háborús pszichózisnak kell lenni, ami oda-vissza erősíti ezt a spirált.

A nacionalizmus eszköztáránál – ahogy egyes felszólalásokban már szinte hallhattuk is ezeket – ugyanaz az internacionális közhelytár nyilvánul meg. A lengyel kisebbség ellen uszító litván szélsőjobboldal, a magyarfaló, kolozsvári fasiszták, vagy a magyar újnylasok ugyanazt a közhelyszótárt használják, csak más nyelven. Még ez sem mondható el a volt Jugoszlávia területén, ahol a horvátok, a szerbek és a bosnyákok nagyon jól értik egymás szavát, hiszen többé-kevésbé ugyanazt a nyelvet beszélik. Ennek ellenére mégis működik ez a nacionalista közhelyszótár, ugyanazoknak a szavaknak, ugyanazoknak a közhelyeknek a felhasználása.

Azt mindenképpen érdemesnek tartom leszögezni, ami szintén közhely, talán még itt nem hangzott el, illetve Krausz Tamás utalt rá, hogy a nacionalizmus fenntartásában egyedül a lecsúszófélben lévők rétege érdekelt, mert pozícióját veszélyeztetve érzi a demokráciától.

Nagy probléma a térségünkben, hogy míg Nyugat-Európában ennek a három nagy demokratikus modellnek – tehát a baloldalnak, a liberalizmusnak, és a kereszténydemokráciának – megvan a mechanizmusa arra, hogy a nacionalizmust, a szélsőjobboldali tendenciákat kirekessze a demokrácia egészéből, konszenzussal lépjen fel ellene, addig térségünkben sajnos mindhárom úgymond demokratikus modellen belül van kísértés arra, hogy a nacionalizmust kártyaként használják fel egymás politikai legyőzésében. Elsősorban természetesen az úgynevezett kereszténynemzeti vonulatra vonatkozik ez, másodsorban – főleg egyes kelet-európai országokban, tehát nem közép-keleteurópai országokban – azokra a volt kommunista vezetőkre, akik a nacionalizmussal próbálják átmenteni a hatalmukat, és talán cseh barátaim nem sértődnek meg, én Klaus miniszterelnöknek a szlovákokat lenéző magatartásában valamiféle liberális nacionalizmusnak is érzem egyfajta egészen diszkrét kis ízét.

Annyit fontos még hangsúlyozni, nem szeretném idealizálni egyik demokratikus modellt sem, hogy nincs arról szó, mintha a demokratikus szocializmus nem követne el hibákat, mondjuk a veszteséges iparvállalatok felesleges szubvenciójával, nincs szó arról, hogy a liberálisok szociális érzéketlensége ne okozna problémát azoknak, akik ezt megszenvedik,

Keletről Nyugatra Európa közepén

és nincs szó arról, hogy ha a keresztény demokraták ateisták gyerekeit is keresztény iskolákba kényszerítik, az ne lenne egy rossz dolog. De ezek mind olyan dolgok, amelyek egy újabb szabad választás után feloldhatók és megoldhatók.

A nacionalizmus azonban ezzel szemben emberek kiirtását, megerőszkolását, városok lebombázását jelenti, mint ezt Boszniában látjuk. Olyan vérevő, vagy vérszívó Molochnak tartom a nacionalizmust, amely semmi módon nem mosható össze azokkal a demokratikus politikai rendszerekkel, amelyekről előbb beszéltem.

A legnagyobb hazugsága a térségünkben a nacionalista propagandának a keresztény nemzeti jelszavakkal való játszadozás. Magyarországon is éppen tegnap alakult, ha jól tudom, egy keresztény nemzeti tömörülés, vagy összefogás. Más országokban, Önök is nyilván hallottak, vagy tudnak ilyen pártokról. Ezért nagyon fontos – és ha már a cseheket rossz néven említetem, akkor hadd említsem meg egész más, pozitív példaként – hogy Thomas Harric, a Cseh Püspöki Kar titkára egy kiváló tanulmányában egészen röviden, különösen perverz és veszélyes eretnekségnek ítélte a katolicizmus és a nacionalizmus bármilyen összekapcsolását.

Ennél is tovább ment, és ezt talán szintén érdemes idézni – a Vatikán, amikor néhány jezsuita szerző a Vatikán egyenes megbízásából tanulmányozta a nacionalizmus kérdését, és arra a következtetésre jutott, hogy a nacionalizmus most már több mint két évszázada a modern világ egyik legsúlyosabb problémája, de különösen időszerű és égetővé vált a szovjet kommunizmus összeomlása után Kelet és Közép-Európában. Eddig ezt mindannyian tudtuk természetesen.

Nagyon helyesen rögzíti viszont a dokumentum – s talán itt is elhangzottak erre utalások, hogy a nacionalizmus semmiképpen sem mosható össze a hazaszeretettel. Arról van szó, hogy az emberek a közösségek egymásra épülő rendjében élnek, amelyben helye van a családnak, helye van annak, amit nevezhetünk törzsnek, nevezhetünk régióknak, nevezhetünk tartományoknak. Olasz példával élve mondjuk a lombard öntudatnak. Helye van a nemzeti öntudatnak, egy olasz vagy egy magyar öntudatnak.

Tabajdi Csaba azt mondta, hogy a nemzet a legnagyobb közösség. Azt hiszem, hogy a keresztények számára az egyház a legnagyobb közösség, ami felette van a nemzetnek. Mindenesetre a dokumentum azt mondja – és ezek nagyon fontos szavak, nagyon nemes szavaknak tartom őket, a nacionalizmus azáltal válik bálványimádó, és radikálisan erkölestelen ideológiává, hogy a nemzetet isteni tulajdonságokkal ruházza fel, és minden erkölcsiség ősforrásának tekinti. Nem kell hívőnek lenni ahhoz, hogy le tudjuk fordítani, hogy a nacionalizmusnak az a problémája, és azért veszélyes és elutasítandó, mert abszolút jóvá emeli fel a nemzethez való tartozást, ahelyett, hogy beleillesztené őket abba a természetes rendbe, hogy élünk egy családban, lakunk egy városban, tartozunk valamilyen társadalmi réteghez, magyarok vagyunk és európaiak. Ha valaki elmegy Japánba – aki Japánban járt már, az ezt tudja, hogy ott a fehér emberek, legyenek bár amerikaiak, vagy magyarok, helló-val köszönnek az utcán. A tokiói metrón este 11-kor olyan ritkán látni fehér embert, hogy mi mindannyian fehérek, egy nagy közösséghez tartozunk, a fehér emberek közösséghez.

A demokratikus baloldal számára mindannyiunk országában vízváltató a nacionalizmus kérdése.

A nacionalizmus ördögűző emlegetése azonban nem elég. Arra van szükség, hogy a társadalomban, a demokráciában az a három politikai modell, amelyet megemlítettem, ha semmi másban nem is ért egyet, egyetértsen két dologban. Az egyik, hogy a pozitív nemzeti értéket fogalmazza meg együtt a kereszténydemokrácia, a liberalizmus és a baloldali szocializmus, vagy demokratikus szocializmus, és ugyanakkor lépjen fel a nacionalista téboly ellen. A másik, hogy hangsúlyozzák azt, hogy a nemzeti út, Magyarország nemzeti érdeke a modernizáció, Magyarország nemzeti érdeke a nyugat-európai közösségbe való integráció. Magyarország nemzeti érdeke a piacgazdaság, még ha mi baloldaliak mást is értünk alatta, mint mondjuk a liberálisok. A nemzeti út Magyarországról a demokráciába vezet.

Bíró Gáspár, a Magyar Demokrata Fórum kisebbségi szakértője

Nagyon örülök, hogy itt lehetek, és elolvashattam az anyagot, figyelhettem a hozzászólásokat és a vitát. Mert az, amit tapasztaltam, és ismerve az MSZP-nek a korábbi anyagait a nemzeti és a kisebbségi kérdésről, megerősített abban a meggyőződésemben, hogy a mértékadó magyar politikai erők között egyfajta konszenzus alakult ki az elmúlt három év folyamán a leglényegesebb kérdésekben.

Nem titok, hogy melyek azok a pártok, illetve melyek azok a politikai formációk, amelyek megszólaltak. Érdemben szólaltak meg, részletes koncepcióval rukkoltak elő mind a nemzeti kérdés, mind a kisebbségi kérdést illetően. Első a vendéglátó MSZP, második a FIDESZ, a harmadik pedig a legnagyobb kormánypárt, az MDF.

Úgy vélem, a lényeges kérdésekben itt nézetazonosság van. És le merem vonni azt a következtetést a többi három párt – ne mondjam, hogy hallgatásából, de viselkedéséből –, hogy mivel nem rukkoltak elő radikálisan eltérő koncepcióval, egyetértenek azzal, ami tulajdonképpen a politikai diskurzus szintjén történik ezekben a dolgokban. Hogy ne tűnjön ez pusztán kincstári udvariaskodásnak, amit most mondtam, ezt a nézetemet én kifejtettem – illetlenség, ha az ember magára hivatkozik, de ebben az esetben megengedhető – egy néhány hónappal korábban megjelent MDF kiadványban is. Ott érveket is hoztam, illetve idézeteket a nézetem mellé.

A második dolog, ami érdemi, a vitaanyag 25. pontjához szeretnék hozzászólni. Teljesen egyetértek azzal, hogy a közép- és kelet-európai térség képtelen önmagát a hajánál fogva kihúzni abból a helyzetből, amibe belekormányozta magát az elmúlt három év folyamán. Önmagában a kisebbségi kérdés kezelésére nem képes – fogalmaz az anyag, és nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer megteremtésére van szükség. Teljesen aláírom, egyetértek ezzel. A magam részéről azonban rövid és középtávon a létező európai fórumokat és intézményeket sem tartom alkalmasnak arra, hogy ezt a kérdést valamilyen módon kezeljék.

Keletről Nyugatra Európa közepén

Itt a dolognak csak a szubjektív része az, hogy Európa a volt Jugoszlávia, illetve a volt Szovjetunió némely térségével kapcsolatos álláspontja és tanúsított magatartása miatt egyszerűen a legjobb úton halad afelé, hogy elveszítse még a maradék morális legitimitást is, és beleszóljon ilyen dolgokba. A másik dolog, ami tényyszerűen megragadható, az az, hogy csak Nyugat-Európát ha szemügyre vesszük, a Maastricht körüli vitában kiderült, olyan mély ellentétek húzódnak meg a különböző államok között, amelyek lényegében kicsapódnak ezekre a kérdésekre is.

Az EBEÉ egy folyamat, annak is nevezik. Most kezd az intézmény struktúrája kialakulni. De például a nemzeti kisebbség főbiztosának a mandátuma a dolgok jelen állása szerint messzemenően nem elégséges ahhoz, hogy konkrét, végrehajtható, ellenőrizhető mechanizmusok által történő lépések sorozata történjen az ügyekben. A mandátuma arra terjed ki, hogy a figyelmet felkeltse a legkorábbi időszakban, a konfliktus előtti időszakban. Nézzünk szembe a valósággal! 90 százalék a potenciális konfliktusoknak már kirobant az ötven valahány EBEÉ tagállamban, és az, amit a nemzeti kisebbség főbiztosa tenni tud mandátuma szerint, az egyetlen dolog, hogy a miniszterek bizottságát értesíti. Ír egy figyelemfelkeltő feliratot a miniszterek tanácsához, hogy valahol konfliktus előtti állapot van, oda kell figyelni, tenni kell valamit.

Addig, amíg a nemzeti kisebbség főbiztosának ez a lényegében véve politikai jellegű mandátuma, – ha úgy tetszik – nem válik egy intézmény kereteit megadó működési szabályzattá, addig én reménytelennek tartom a helyzetet ebből a szempontból.

Az én véleményem szerint középtávon az ENSZ ma a legalkalmasabb fóruma ezen ügyek kezelésének. S az ENSZ-en belül is – a Biztonsági Tanács. Lévén az egyetlen olyan nemzetközi testület, melynek a legitimitása a hidegháború után a legmagasabbra szökött. De nem is ez a fontos, mert legitimitás azért mindig volt, hanem az, hogy a döntéseit azért most már követi egyfajta végrehajtás. Végrehajtják. Jól, rosszul, de végrehajtják. És úgy néz ki, hogy ez a gyakorlat, ami kialakult az ENSZ-en és a Biztonsági Tanácson belül, ez talán némi bizakodásra ad okot. Jelzem még egyszer, középtávon, hosszútávon a kérdés nyitott. És még egyszer mondanám: én is a nemzetközi fellépésben látom a kérdés megoldásának a legfontosabb elemét.

Erényi Tibor tudományos kutató

A nemzet és a nemzeti identitás rendkívül fontos közösségképző és építő, nagy értékeket és természetesen érdekeket hordozó fogalom. A vele való foglalkozás nem lehet csak a politikai jobboldal előjoga. Ami a nacionalizmust illeti, ez nehezen definiálható fogalom, bár számos szellemes meghatározását ismerjük. Sok függ a helytől és az időtől. Más jellegű volt például 1848-ban Magyarországon, és száz évvel később – teszem azt – Kanadában. Szükség van tehát a kérdés egyedi vizsgálatára. Szélsőségeiben persze ez a fogalom is könnyebben

értelmezhető, de nem csak szélsőségek vannak. Nem érthetünk egyet azokkal, akik már a nemzeti tényező említését is nacionalizmusnak tartják. Utópia, lehetetlenség az „eredményes Nyugat” lemásolása. Az is érthető, hogy a szüntelen „európázás”, egy idealizált Európa-kép felmutatása, valamiféle új „nagy testvér” megszállott keresése ellenérzéseket kelt, és sokban a múltra emlékeztet. (Kiváltképpen azután, hogy kiderült, sokkal kevesebbet kapunk, mint amennyit reméltünk).

Természetesen nemcsak a „kommunisták” örökségéről van szó! Tudjuk, milyen volt a helyzet 1945, vagy akár 1918 előtt. Nem tartozik ide, és ezért nem is bocsátkoznék bele, hogy zajlott-e le valamiféle modernizációs kísérlet az elmúlt négy évtizedben. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy a viszonyítási pont az összehasonlításnál ne a jelenlegi Svédország vagy Svájc, hanem inkább az 1945 előtti évtizedek Magyarországá legyen! Így realisabb.

Indokolt megkülönböztetni a nemzeti-nemzetiségi kérdés valós megjelenési formáját a túlzásoktól és a régiókban oly gyakori mítoszoktól. Vigyázni kellene, nehogy a *nemzet* úgy járjon, mint az *osztály*. Az osztály is valós fogalom, a vulgarizált marxizmusnak azonban sikerült lejáratnia. Az osztályérdekeket például mérhetetlenül felnagyította, a személyi és csoportérdekről tudomást sem vett. Ezzel elszakadt a valóságtól. A *nemzeti* túlhangsúlyozása hasonló következményekkel járhat. A mítoszok mindent maguk alá gyűrhetnek.

A kérdésnek van egy olyan oldala, amelyről viszonylag keveset hallani. A probléma bizonyos jellegű felvetése alkalmas arra, hogy megkíséreljék elterelni a figyelmet a mind súlyosabb *szociális* feszültségekről. A szociális demagógiától a felelős politikai tényezők joggal óvakodnak, a nemzeti kérdéssel való visszaélést azonban nem hagyhatják szó nélkül. Ugyanakkor a „harmadik út” pejoratív (főleg ortodox liberális értelmezésű) emlegetésével sem érthetünk egyet. Hogy mi a „harmadik út”, az szemlélet kérdése. Magát e fogalmat nem a narodnyikok és nem is a szociáldemokraták találták ki. Az, aki nem lelkesedik a kapitalizmusért, elismerve hasznosságát és hatékonyságát, vagy éppenséggel a vadkapitalizmusért, az még nem nemzeti szocialista, vagy nacionálbolsevik. Amennyire csak lehetséges, tisztázni kéne a fogalmakat. A nemzetfogalomnak valóban szerves része a szociális elem. Emlékeztetek arra, hogy a népi írók már a harmincas években használták a „nemzet alatti” megjelölést. Ezen azt értették, hogy a „három millió koldus”, a szegényparasztság jelentős része éppen társadalmi nyomora miatt nem válhat igazán a nemzet részévé, ezért nem is érzi magát nemzetinek. Ez a probléma egyébként már a századfordulón felvetődött.

Számosan hivatkoznak Jászi Oszkár ismert megállapítására, mely szerint a nemzetiségi kérdés a demokrácia archimédeszi pontja. Ugyanez vonatkozik mindenfajta kisebbségi problémára is. Jászi azt sem mulasztotta el megjegyezni, hogy a nemzetiségi kérdés egyben szociális probléma is. Valós feszültséget kelthet, ha valamelyik nemzetiségi vagy etnikai csoport valamilyen tekintetben különbözik a többségtől. Élhet jobb, vagy rosszabb anyagi körülmények között, lehet képzetesebb, vagy képzetlenebb, vagy egyszerűen csak más az életvitele. A nemzetiségi kérdés nem oldható meg tehát pusztán a nemzetiségi politika szférájában.

Felvetődik a határok kérdése. Ezeket nem lehet beláthatatlan következmények nélkül

megbolygatni. Magyarország több autentikus fórumon is elkötelezte magát arra, hogy nem törekszik a határok erőszakos megváltoztatására. Ez szerintem elegendő. Vannak olyan vélemények, hogy deklarálnunk kéne: még tárgyalások révén sem vetődhet fel a határok kérdése. Ez a túlbuzgóság szerintem felesleges. Akik nem bíznak a magyarokban, ezt is csak trükknek tartanák, azt követelve, hogy a parlament időnként térjen vissza az ügyre, esetleg rendezzünk róla népszavazást stb. Megfelelő, normális bizalom esetén nincs szükség arra, hogy a kérdés állandóan napirenden legyen. A kormány külpolitikai eredményeit méltányolom, de meglehetősen bírálható gyakorlat a probléma külügy általi szelektív kezelése. Az Ukrajnával megkötött, de még nem ratifikált szerződés esetében megtalálható ez a záradék. Ma Ukrajna a legnagyobb szomszédunk, s annak ellenére, hogy itt viszonylag kis számú magyar kisebbség él, ez igen fontos körülmény. Vajon más esetekben miért zárkozunk el ettől? A szomszédokkal való viszonyunk alakításában ideológiamentességre van szükség. – Végülis Ukrajna sem demokratikusabb állam, mint Románia, és a „katolikus Horvátország” és a „pravoszláv Szerbia” is nagyjából egyenlő mértékben demokratikus.

A kollektív nemzetiségi jogok felveti a föderációk, illetve konföderációk problémáját. Nincs okunk hallgatni arról, hogy a „régí” szociáldemokrácia – akárcsak a hozzá sok szempontból közelálló Jászi, de a népi írók jelentős része és Bibó is –, konföderáció párti volt. A lezajlott események azt mutatják, hogy az ilyen törekvéseknek még sok akadályt kell legyőzniük. Ugyanakkor a nemzetállam is túlhaladott fogalom az erős ellenállásba ütköző multikapitalizmus korában, nem is szólva a régióink vegyes etnikai mivoltából származó problémákról. Felvetődik tehát az autonómia követelése. Erről napjainkban sok szó esik – a megfelelő konkretizálás nélkül. A közigazgatási (területi) autonómia, amelyhez határvonalak meghúzása is szükséges, Nyugaton némely helyen funkcionál, de régióinktól eltérő viszonyok között. Itt, a rendkívül kevert etnikumok világában, régi és friss gyűlölködések között ez a föderációs – konföderációs jellegű megoldás aligha reális. A régióban a rendszerváltozás szinte mindenütt az értelmiségi elitek műve volt, a néptömegek rendszerint passzív, kivárá álláspontra helyezkedtek. Bár a lengyel Szolidaritás sajátos mozgalom volt, az említettek sok szempontból rá is érvényesek. Tagadhatatlan, hogy létezik népi patriotizmus, sőt népi nacionalizmus is, de a nemzeti eszme igazi hordozója az értelmiség. A régióban lezajlott rendszerváltások során nyilvánvalóvá vált, hogy azokban a különböző elitek mind anyagilag, mind erkölcsileg érdekeltek. Ezzel magyarázhatók a helyenként szinte az abszurditásig elmenő szeparatista törekvések is. Mindezen problémák megoldására nem tartom túlzottan meggyőzőnek a „társnemzet” kategória bevezetését; annál nagyobb lehetőségeket látok viszont az autonómia különböző formáiban. A kulturális, a személyi, a községi autonómia olyan formáira gondolok, melyek nem jelentik a klasszikus nemzetállamiság idejétmúlt eszméjének az érvényesítését, de az adott állam területi egységének formálissá válását sem. Ez utóbbira való törekvés legalább akkora ellenállást váltana ki, mint a határok kérdésének bolygatása. Az autonómia témakörében gazdag szociáldemokrata örökséggel rendel-

Magyarország és a magyar nemzet az új Közép- és Kelet-Európában

kezünk. Gondoljunk csak Otto Bauer vagy Karl Renner munkásságára. Egy biztos: az erőszakos asszimilációba, a kollektív nemzetiségi jogok hiányába vagy éppen az „etnikai tisztogatásba” nem nyugodhatunk bele. A térségben a múltban szép számmal születtek különböző konföderációs elképzelések. Ezeket aligha lehet realizálni. Abban sem lehetünk bizonyosak, hogy az európai integráció folyamata a korábbi ütemben folytatódik. Tekintettel arra, hogy a jövő majdnem olyan bizonytalan, mint a múlt, egyedül a kis lépések politikáját tartom járható útnak.